

Egy rendhagyó bevezetés

Szirmai Viktória

Metropoliszok, nagyvárosok, fővárosok társadalmi jelentősége

Minden nagyvárossal foglalkozó tanulmány kezdő mondata a városok globális jelentőségét, pozitív szerepeit emeli ki, a városi népesség arányának a folyamatos növekedését mutatja be. Ezt a történetileg is pozitív funkciót most azonban megtépázni látszanak a COVID-19 társadalmi hatásai. Jóllehet Richard Florida a globális urbanizációs folyamatokkal foglalkozó amerikai várostudós és két angol geográfus szerzőtársa a világjárvány területi hatásaival kapcsolatban arra hívták fel a figyelmet, hogy COVID-19 amerikai nagyvárosok térbeli szerkezetére gyakorolt hosszú távú hatásait még nem látni, a rövidebb hatások pedig 2021-ben is a „2020-es évek városgeográfiai törvénye” szerintiek, továbbra is érvényben maradtak. Eszerint a nagyvárosok a fertőzőtség tekintetében vesztesek a kisebb városokkal, elővárosokkal, vidéki térségekkel szemben (Florida et al. 2021: 19), de nem általában a nagyváros a vesztes, hanem annak alul-fejlesztett, elmaradott részei, illetve a hátrányos helyzetű népesség, és a kisebbségi csoportok tagjai, többnyire ők estek inkább a betegség áldozatául (Florida 2020).

A World Cities Report, 2022 szerint a COVID-19 világjárvány kedvezőtlen gazdasági, társadalmi következményei ellenére is a városok mindenképpen megmaradnak, mert az emberiség jövője kétségtelenül városi. A világjárvány kezdeti időszakában ugyan tömegesen menekültek a városokból, de ez csupán egy olyan átmeneti válasz volt, amely alapvetően nem fogja megváltoztatni a globális urbanizáció menetét. A világ a következő három évtized során tovább urbanizálódik, a globális városi népesség aránya 2021-es évre jellemző 56 százalékról 68 százalékra ugrik 2050-re. Lesznek különbségek is, a világ régiói várhatóan urbanizáltabbá válnak, de az erősen urbanizált és fejlettebb régiókban inkább egy stabilizálódás, vagy éppen visszaesés jöhet létre. A jövőben nem kizárólag a nagyvárosi területeken, hanem a kisebb és közepes méretű városok esetében tapasztalható majd fejlődés (World Cities Report 2022)¹.

¹ Az urbanizációs folyamatok jövőbeni alakulásáról már korábban is tudtuk, hogy azok európai növekedése lassulni fog, miközben az ázsiai és az afrikai városfejlődés dinamikusabbá válik., A World Cities Report 2022 szerint fel kell készülni a városi terjeszkedés folyamatának a növekedésére, főként az alacsonyabb jövedelmi országok esetében. (Európában csak 16% növekménnyel lehet számolni, míg ez a növekedés 114%-os lehet Óceánia, és Dél-Afrika térségeiben).

Vajon milyen helyet foglal el a magyar főváros a világ urbanizációs trendjében, illetve a kelet- és közép-európai metropoliszok, fővárosok között? Egyáltalán vajon mennyit tudunk Magyarország fővárosáról? Mennyi téveszme és hibás vélemény kering az ország központi és a többi település viszonyáról? Mennyire fejlett ez a nagyváros? Mennyire birtokolja a globális városok tulajdonságait? Mivel járul hozzá az ország vagyonához a főváros és a térsége? Milyen viszonyban vannak egymással a főváros és a környező agglomeráció? Mi alakítja a viszonyukat? A versengés, vagy az együttműködés? Hogyan élnek itt az emberek? Kik ők? Boldogabbak, képzetebbek, mások, mint a többi városi lakos? Melyek azok a társadalmi problémák, amelyekkel a fővárosnak meg kell küzdenie, fel kell vállalnia?

Ezekre a kérdésekre nem könnyű válaszolni, már csak azért sem amire Stiglitz professzor is utal, sok a bizonytalanság a mostani gazdasági és tegyük hozzá társadalmi, politikai környezetben, főként a háború és a koronavírus-járványt miatt². Az online folyóirat egy-egy átfogó témára koncentrálnak filozófiájának megfelelően, itt most néhány kísérletet tettünk arra, hogy egy önálló szám keretében bemutassuk a Budapesti metropolisz térség néhány lényeges folyamatát, jellemzőjét.

Az anyag tényszerű, egyben problémacentrikus, ezért most azt vállalom, hogy itt a bevezetőben főként csak dicsérni fogom az ország fővárosát (na, nem mindig), mert megérdemli. Egy személyesebb hangvételt választottam, mivel nagyon szeretem ezt a nagyvárost, a maga forrágatásával, az eklektikus építészetével, a felújított és a már megfáradt negyedeivel, a történelmével, a főváros „főutcájával” a Dunával, és a Duna két partját átölelő szerkezetével, a körútjaival és sugárútjaival, a centrum körüli kisebb és nagyobb településekkel, a jobb és a zsúfoltabb közlekedésével együtt. Érdeklődve, a kutató kíváncsiságával nézem a budapestieket, hogyan élnek, hogyan panaszkodnak (nagyon is jogosan) a növekvő árakra, az energiaválság problémákra, hogyan küszködnek sokan a mindennapi életük jobbá tételéért. Közte talán leginkább az idős lakosság egyes rétegei. Az európai nagyvárosokhoz hasonlóképpen a budapesti várostérség is idősödik, a főváros inkább, mint a környék. Miközben tudjuk, hogy a fővárosban magasabb az életszínvonal, magasabbak a jövedelmek, mint az országban máshol, magasabb, mint az országos átlag (KSH 2022). Végig éltük a COVID-19 időszakot, láttuk, hogy többnyire szemléletbeli konfliktusok sokasága robbant ki, az oltást vállalók és az oltás ellenesek között, majd kiderült, hogy a 2021-ben fertőzöttek 71% a pedig oltatlan volt.³ A pandémiával kapcsolatos

² A bécsi Presseclub Concordiában tartott előadást Joseph E. Stiglitz Nobel-díjas amerikai közgazdász, a Columbia Egyetem professzora az Európa előtt álló kihívásokról. lásd <https://www.szabad-europa.hu/a/stiglitz-europa-valsag-gazdasag-haboru/32054128.html>

³<https://www.portfolio.hu/gazdasag/20220809/kiderult-a-koronavirus-fertozottek-hany-szazaleka-volt-oltatlan-2021-ben-560333>

információk hiányát mutatta, hogy egy másik kutatásban megkérdezettek csak 6 százaléka tudta, hogy hány ember esett áldozatul a világvárodnak⁴. Ehhez véleményem szerint az is hozzájárult, hogy a hivatalos szervek közül senki nem osztozott nyilvánosan az érintett családok súlyos gyászában.

Sokan szeretik ezt a várost, amit a megírt tudományos könyvek, tanulmányok sokasága is bizonyít. A fővárossal és az agglomerációval foglalkozó szerzőket felsorolni is nehéz, olyan sokan vannak, olyan sokan vagyunk. De minden munkából kitűnnek a főváros értékei, ezt próbálok most röviden sorra venni. A fővárosi térség értékeit több dolog is bizonyítja: Budapest, ahogy az európai fővárosok is a kultúra, a tudomány, az oktatás, az innováció terei, a globális versenyképesség letéteményesei (Urban Europe 2016: 84). Az ország fejlődésének a motorja, történetileg is kiemelt szerepet játszott a gazdasági, a társadalmi modernizációban (Weclawowicz 1998a: 55). A nemzetgazdaságok életében is kitüntetett a szerepe. Ez a térség koncentrálja az ország legszámottevőbb gazdasági erőit és jövőbeni potenciáit, itt képződik a nemzeti jövedelem 40%-a⁵. Ezért is igazságtalan az az újra elosztási folyamat, amire Budapest Hosszú Távú Városfejlesztési Konceptiója mutat rá. Eszerint bár „Budapest a gazdasági szereplőkön keresztül az államháztartás nettó befizetőjének tekinthető. Az összes állami adóbevétel több mint harmada a fővárosban képződik. ... Az itt beszedett adóknak azonban csak kevesebb, mint 10%-át kapja vissza az államtól a 24 budapesti önkormányzat” (Budapest 2030, 2013: 46).

2000-ben Budapesten találni a külföldi érdekltségű vállalkozások 53,75%-át és az országban bejegyzett külföldi működő tőke 58%-át. Jelenleg a külföldi érdekltségű vállalkozások nem egész 61%-a és az országba érkező külföldi tőke 54%-a a fővárosban található (Budapest városfejlesztési konceptiója, Helyzetelemzés, 6., Budapest gazdasága, 2011: 27)⁶. A fővárosban számos nemzetközi szervezet, pénzügyintézet, multinacionális cég leányvállalata található. A város fejlődése szempontjából jelentős az ingatlanszektorba befektetett külföldi tőke, az itt épült bevásárlóközpontok, a több funkciójú szolgáltató centrumok, az új szállodák és irodaházak, a modernizálódott városrészek is (Földi 2010: 43). Barta és szerzőtársai szerint a mai Budapest a globális városok között ún. „alfa”⁷ városként kap helyet (Barta et al. 2010: 11). Társadalmi szerkezete sajátos, hiszen itt koncentrálódik a képzett, felsőfokú végzettséggel rendelkező népesség számottevő hányada. Az országos 23%-al szemben a fővárosi térségben 35,5% a felsőfokú képzettségű

⁴ <https://telex.hu/tudomany/2022/11/18/magyarország-covid-utan-felmeres-helyzet>

⁵ https://budapest.hu/Documents/varosfejlesztési_konceptio_bp2030/Budapest_2030_varosfejlesztési_konceptio.pdf 161 old.

⁶ Budapest városfejlesztési konceptiója, Helyzetelemzés, 6., Budapest gazdasága, 2011, 27. http://budapest.hu/Documents/varosfejlesztési_konceptio_2011dec/06_Gazdasag.pdf.

⁷ Az ún. „alfa” város a globális városok egyik formája: a fejlett üzleti szolgáltatások, a különböző nemzetközi szervezetek jelenléte alapján.

aránya (Urban Europe 2016). Az igazsághoz hozzá tartozik azonban, hogy a Visegrádi négyek Budapesten kívüli három fővárosában ez az arány jóval magasabb.

A pozitív hangvételi törekvés ellenére sem lehet szó nélkül hagyni a főváros és többi nagyváros, és a vidéki települések közötti egyenlőtlenségeket, a növekvő társadalmi, gazdasági, jövedelmi szakadékokat. Ezek ugyanis értelemszerűen konfliktusokat generálnak a főváros és a vidék között. Véleményem szerint azonban az igazi probléma nem a centrum fejlődése (bár az is lehetne jobb, városrészek szerint harmonikusabb), hanem a többiek elmaradottsága, az ott hiányzó (a települések mindegyikétől), fokozatosan elvont gazdasági és egyéb erőforrások, és azokra adott társadalmi reakciók. A tények szerint a fővárosi térség és a kisebb, vagy akár a többi nagyváros között is jellemzőek az egyenlőtlenségek, ebből adódóan a kisebb városok (képzett és képzetlen) lakói közül számosan külföldre költöznek, akár végleg, akár csak munkavállalóként. Jellemző, hogy a jobb módú rétegek gyerekei közül is nagyon sokan külföldi gimnáziumokat, egyetemeket választanak. S ez részben pozitív, hiszen lehetőség a külföldi tapasztalatokra, részben pedig negatív, mert közülük sokan később sem jönnek haza, ami nemcsak a fővárosi térségnek (közte talán a családjaiknak, az itt maradt idősebb generációknak) rossz, hanem a fővárosi és a térségi önkormányzatoknak is, hiszen ezzel adófizetőket, városi polgárokat veszítenek. Továbbá a magyar egyetemeknek is gondokat okoz, növeli a diákvesztés jelenséget. A tények kedvéért jelezni kell, nem csak a vidéki városok veszítik el polgáraik egy részét, Budapest népessége is csökken, jóllehet itt a fő ok a szuburbanizáció, a lakossági kiköltözés, a városkörnyéki népesség ezért is növekszik. Komoly problémát jelez egy friss vizsgálat, amiből a főváros szinte kettészakadása látszik a jövedelmi megoszlások (átlagos havi nettó kereset) szempontjából. Buda a magasabb jövedelmi csoportok lakóhelye, míg Pest számos részén az alacsonyabb jövedelmi csoportok tagjait találni⁸.

Üdvös lenne az ország fővárosának, és környékének helyzetéről széles körű, több szakmacsoport részvételével is tudományos vitákat is indítani, ez a szám ehhez bevezetőként is szolgálhat. Ennek a számnak azonban most nem célja a viták generálása, csupán annyi a törekvése, hogy néhány lényeges szakmai kérdést bemutasson, megadott témacsoportokban.

A szám célja elsőként az, hogy elhelyezze a fővárost és térségét az európai térben. Erről Rechnitzer János tanulmányából olvashatunk „Adalékok Kelet- és Közép-Európa fővárosainak fejlődési pályáihoz” címmel. A szám szerkesztőjeként is a kelet- és közép-európai fővárosi térségek társadalmi szerkezetét mutatom be, Budapest, Pozsony, Prága, és Varsó metropolisz térségek összehasonlító elemzésén keresztül. A tematikus szerkezet második része a városi terjeszkedés tematikának ad teret: Ennek keretében Kovács Zoltán, Farkas Jenő Zsolt, Lennert József, Szabó Balázs és Egedy Tamás „Az urban sprawl (városi

⁸ https://hvg.hu/gazdasag/20221123_gki_fizetes_nav

széletterülés) és a területhasználat változásának vizsgálata a budapesti városrégióban – múlt, jelen, jövő” témát dolgozták ki. Ezt követi Hardi Tamás „A szuburbanizáció és az urban sprawl vizsgálata a beépített felszínnek terjedése alapján: Budapest, Bukarest, Pozsony” című tanulmánya.

A következő rész Budapest metropolisz térséget a hazai térben ábrázolja. Koudela Pál „Értelmezési szempontok Budapest és metropolisz térségének térszerkezetéhez” címmel írt egy elméleti jellegű dolgozatot. Ebben a részben közlünk egy lényeges térbeli társadalmi problémát: Schuchmann Júlia Budapest metropolisz térség és a magyar nagyváros térségek egyenlőtlenségi rendszereiről készített elemzést. A fővárosi térség talán leginkább égető, mihamarabbi választ váró problémájáról, a közlekedési gondokról Molnár László Árpád „Közlekedési anomáliák: feszültségek, okok, megoldási lehetőségek” címmel dolgozott ki tanulmányt. A várostérség jövőjével kapcsolatban két tanulmányt közlünk: Szegvári Péter „A metropolisz térségek fejlesztésének új szempontjai: viták, dilemmák – különböző megoldási javaslatok” című munkája, és Schuchmann Péter „A budapesti metropolisz térség jellemzői, tervezésének története, a tervezés új paradigmái (visszatérő kérdések és lehetséges mai válaszok a budapesti várostérség (a metropolisz térség) tervezése során” készített tanulmánya ehhez a témakörhöz adalék. Tosics Iván „A budapesti metropolisz térség fejlesztése – elszalasztott lehetőségek és jövőbeli kétségek” című munkája az összegző gondolatok jegyében készült. Végezetül egy podcast vitát, vagyis egy hangfelvételt is készítettünk, amelyben a témával foglalkozó kollégákkal beszélgettünk a fővárosi metropoliszt, de a vidéki nagyvárosokat is érintő néhány olyan lényeges társadalmi jellegű feszültségéről, amelyek komoly gondot jelentenek, és mindenképpen megoldásra várnak.

Szirmai Viktória
Szerkesztő

Irodalom

- Barta Gy., Beluszky P., Sipos A. (2010): A világváros Budapest két századfordulón. Napvilág, Budapest.
- Földi Zs. (2010): Globalizációs hatások Budapesten In: Barta et al. (2010): A világváros Budapest két századfordulón. 38–61. o.
- Urban Europe (2016): Statistics on cities, towns and suburbs, Edition Eurostat Statistical Book.
- Weclawowicz, G. (1998): The changing socio-spatial patterns in Polish cities. In: Kovács, Z., Wieber, R.: *Prozesse und Perspektiven der Stadtentwicklung Ostmittel-Europa*. L. I. S. Verlag, Passau, 75–81.

Felhasznált adat-és internetes források

- Budapest városfejlesztési koncepciója, Helyzetelemzés, 6., Budapest gazdasága, 2011, 27. http://budapest.hu/Documents/varosfejlesztési_koncepcio_2011dec/06_Gazdasag.pdf.
- Budapest 2030 Hosszú távú Városfejlesztési Koncepció, 2013, Budapest. http://budapest.hu/Documents/varosfejlesztési_koncepcio_bp2030/Budapest_2030_varosfejlesztési_koncepcio.pdf
- Florida, R. (2020): The Geography of Coronavirus, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-04-03/what-we-know-about-density-and-covid-19>
- Florida, R., A, Rodriguez-Pose, Storper, M. (2021): Cities in a post-COVID world Urban Studies, <https://journals.sagepub.com/doi/pdf/10.1177/00420980211018072>
- World Cities Report, 2022 <https://unhabitat.org/world-cities-report-2022-envisaging-the-future-of-cities>